

Світлана Закірова,

канд. іст. наук, доцент, ст. наук. співроб.,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Київ, Україна

ІНСТИТУТИ ПРЯМОЇ ДЕМОКРАТІЇ У КОНСТРУКТІ КОМУНІКАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ І СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ (ІСТОРИЧНО-РЕТРОСПЕКТИВНІ ПАРАЛЕЛІ)

Стаття присвячена розгляду принципів функціонування інститутів прямої демократії як органів комунікації влади і населення в античних державах та Київській Русі. З погляду стратегічних завдань держави інститути народовладдя формували можливості вибудувати специфічні комунікативні технології для легітимізації владних рішень через діяльність народних зборів і народного віче. Пропозиції реформування державного чи політичного устрою античних Афін чи Римської республіки розглядалися народними зборами. За часів Київської Русі комунікація з населенням у формі народного віче аналогічним чином легітимізувала не тільки рішення влади, але й саму владу.

Ключові слова: комунікація, стратегічні комунікації, пряма демократія, народовладдя, народні збори, віче.

Світовий досвід свідчить про посилення останнім часом застосування інститутів прямої демократії у багатьох країнах світу. Підвищення зацікавленості громадян у процесах політичного менеджменту та державного управління пояснюються різними причинами, серед яких і науковці, і політичні експерти, і аналітики виділяють недостатній рівень довіри до існуючої політичної еліти.

Саме потребою підвищення контролю суспільства за діями представників влади пояснюється і значний інтерес до таких інститутів прямої демократії як плебісцит, референдум, вибори, народна ініціатива тощо. Проблеми суспільного контролю за владою суттєво актуалізуються рівнем розвитку сучасного суспільства, де важливим ресурсом стають знання та інформація, виникають нові форми політичної організації, а відтак і нові засоби ефективної взаємодії суспільства і влади. Президент Асоціації докторів наук з державного управління Є. Романенко вважає,

що спрогнозувати результативність певної стратегії розвитку держави можна лише за умови існування певної комунікативної технології, яка забезпечує її супровід [1]. Водночас у межах виконання завдань розвитку держави і суспільства важливу роль відіграють комунікації, які останнім часом у науці отримали назву стратегічних. За словами доктора політичних наук, професора Є. Тихомірової проблема стратегічних комунікацій стала популярною в останні два десятиліття, а до цього часу вона розглядалася переважно в наукових, політичних і комерційних колах США [2]. І хоча термін «стратегічні комунікації» є винаходом сучасної науки, натомість за своєю сутністю як суспільно-політичного явища стратегічні комунікації з'явилися задовго до сьогодення.

На думку доктора політичних наук М. Закірова, складність явища, залучення до його практичного застосування і теоретичного осмислення широких верств фахівців технічного, гуманітарного і військового спрямування зумовлює різноманітність підходів до визначення сутності стратегічних комунікацій, інструментарію та методів практичної реалізації [3, с. 28].

Комунікацію можна вважати стратегічною, якщо вона спрямована на розробку, реалізацію і досягнення довгострокових, тобто стратегічних, завдань у сфері будь-яких відносин. Сферами застосування стратегічних комунікацій можуть виступати як внутрішня, так і зовнішня політика держави, міждержавні відносини, процеси розвитку суспільства, бізнесу тощо. Натомість найчастіше стратегічні комунікації пов'язують зі сферою безпеки і захисту національних інтересів. Утім, враховуючи сучасні політичні реалії, на які ми звернули увагу вище, завдання стратегічних комунікацій має бути спрямовано не тільки на зовнішньополітичну сферу, а й на різноманітні аспекти внутрішньої політики держави, у тому числі і на ефективну організацію влади задля прогресивного розвитку держави.

Однією з важливих функцій і ознак влади є стратегічна комунікація з населенням. Комунікація з погляду предмета наукового дослідження характеризується багатовимірною природою, що дає змогу говорити про актуальність міждисциплінарних підходів до вивчення цього складного суспільного явища. Тож сьогодні проблеми комунікативних технологій активно досліджують науковці в галузі соціальних комунікацій, державного управління, філософії, політології, юриспруденції, соціології, історії, географії тощо.

Про надзвичайну роль комунікації у формуванні та функціонуванні держави і влади, яка і є фактично, на його думку, певною формою

комунікації, свого часу говорив ще давньогрецький філософ Арістотель (384–322 рр. до н. е.) у трактаті «Політика»: «Держава є свого роду спілкування, усяке ж спілкування організовується задля якого-небудь блага. Причому більше за інші до вищого з усіх благ прагне те спілкування, яке є найважливішим з усіх та обіймає собою всю решту спілкувань. Це спілкування й називається державою або спілкуванням політичним» [4, с. 108]. Оцінюючи ідеї давньогрецького філософа з погляду сучасних підходів, цілком доречним буде вважати, що ідеться саме про стратегічні комунікації як «спілкування, яке ... обіймає собою всю решту спілкувань». Тобто спілкування, що виконує саме комплексну, стратегічну роль в інформаційних обмінах, комунікаційних процесах і державотворчих реаліях.

З урахуванням особливостей функціонування політичної системи і державного устрою комунікацію можна розглядати як завдання влади й водночас як факт забезпечення легітимності влади. Серед сучасних науковців існує точка зору, що комунікацію взагалі можна вважати формою існування влади. Зокрема, доктор філологічних наук, професор Г. Почепцов вважає, що влада не тільки має брати участь у комунікаціях з населенням, вона мусить сама ініціювати нові типи комунікації. Г. Почепцов виділяє такі типи комунікації: «влада – населення» і «населення – населення» та розділяє їх у таких пропорціях: «влада – населення» (10%) і «населення – населення» (90%) [5].

Доктор наук з державного управління, доцент О. Кучабський наголошує, що без комунікації як форми взаємодії різноманітних суб'єктів і об'єктів управління, не може існувати державне управління, оскільки демократичний режим потребує погодження позицій у постійному діалозі між владою і громадськістю [6, с. 197].

Кандидат філософських наук, доцент М. Логунова звертає увагу, що інформація відіграє суттєву роль у політичному процесі як фактор порозуміння, зближення, консолідації суб'єктів політики, узгодження інтересів різних суспільних груп всередині кожної конкретної країни і суверенних держав на міжнародній арені. Вона підкреслює, що політика як суспільне явище більшою мірою, ніж інші види людської діяльності, потребує спеціальних засобів інформаційного обміну, встановлення і підтримки постійних зв'язків між її суб'єктами. Тому, на думку науковця, комунікація є обов'язковою складовою політики загалом та державної політики зокрема [7].

Отже, зважаючи на те, що комунікація забезпечує інформаційні обміни між представниками влади і населенням, які формують можливості взаємодії і порозуміння між суспільством і державними інституціями, варто

говорити про необхідність вивчення комунікаційних практик як стратегічних завдань держави на різних етапах історичного розвитку цивілізації. Натомість найчастіше науковці акцентують увагу на аналізі комунікаційних процесів сучасності, відтак історичні аспекти зазначеної проблеми залишаються менш дослідженими. Враховуючи сучасні міждисциплінарні підходи в гуманітаристиці, в цій статті зроблено спробу провести історично-порівняльні паралелі щодо достатньо відомих прикладів суспільно-політичних комунікаційних процесів існування інститутів прямої демократії в Стародавніх Афінах, Римі та Київській Русі.

Розуміючи дискусійність і багатоплановість зазначеної проблеми, автор статті свідомо розглядає суто інституційні принципи існування державних органів прямої демократії, які виконували функцію комунікації «влада – населення». З погляду стратегічних завдань держави, інститути народоладдя формували можливості вибудувати такі умови комунікації влади з населенням, які відповідали тогочасним уявленням про прогресивність розвитку. У конструкті стратегічних комунікацій наявність органів влади, де громадяни мали право на консультативний чи навіть вирішальний голос означало створення відповідної комунікативної технології, спрямованої на супроводження взаємодії «влада – населення» за певними державницькими принципами. Загалом комунікація влади і суспільства не є винаходом сучасності. Перші приклади комунікативної взаємодії представників держави і населення відомі ще з часів Стародавнього світу. Завдання такої взаємодії та її ефективність залежали від типу політичного устрою конкретної держави, що характерно як для давнини, так і для сьогодення. Наприклад, серед античних полісів більш ефективною була комунікація в містах-державах з ознаками демократичного устрою. Так, в Афінах актами прямої комунікації влади і суспільства вважають народні збори. На важливість такої співпраці звертає увагу доктор наук із соціальних комунікацій Т. Гранчак. Вона наголошує, що оскільки в демократичному полісі акцент робився на активному, включеному в процес самоврядування громадянинові, керівники були одночасно й керованими. Загалом для афінського суспільства участь у державному управлінні виглядала скоріше як обов'язок, ніж як право. За словами видатного державного діяча, якого вважають одним із засновників афінської демократії Перікла (495–429 рр. до н. е.), процес управління в цьому полісі спирався на принцип «належного обговорення»: «Ми не думаємо, що відкрите обговорення може зашкодити перебігу державних справ. Навпаки, ми вважаємо за неправильне ухвалювати потрібне рішення без попередньої підготовки за допомогою виступів з висловлюваннями «за» і «проти»» [4, с. 107].

Окрім народних зборів, ще одним яскравим прикладом інституту прямої демократії в Афінах можна вважати особливий суд присяжних – дикастерію (частіше зустрічається під назвою гелієа за місцем проведення засідань – площа Гелієа на Агорі). Гелією називали судом присяжних за формою проведення засідання, коли його ініціатор виступав обвинувачем старих законів, а збори мали їх захищати. З погляду системи державного управління дикастерію не варто вважати класичним органом судової гілки влади, оскільки він мав компетенції і законодавчого, і виконавчого, і судового напрямів. Зокрема, гелієа приймала остаточне рішення щодо законопроектів і затверджувала міжнародні договори (функції парламенту), надавала афінське громадянство фізичним особам і спостерігала за законністю заміщення державних посад (функції виконавчих органів влади), виносила судові рішення з політичних та релігійних справ, проводила апеляційний перегляд судових справ (функції судочинства).

До дикастерії на роль геліастів могли обиратися усі громадяни, які досягли 30 років. Особливо важливим є те, що представники найбіднішого класу афінського населення – фети – мали право брати участь лише в цьому державному органі Афін. Засідання суду відбувалися практично щодня, крім свят і днів народних зборів, тож для гарантування матеріальної спроможності для участі в роботі органу влади бідним громадянам Перікл встановив спеціальну платню. До складу гелієї входило 6 тис. осіб, з яких через жеребкування на кожне засідання обиралося 600 геліастів. Судді заздалегідь не знали про участь у конкретній справі, чим забезпечувалася неможливість тиску на них [8, с. 146].

Рівень народовладдя в Афінах був далекий від того, що є демократією в сучасному розумінні, оскільки більшість населення полісу була позбавлена громадянських прав (метеки, жінки і раби), утім комунікація із владою, навіть обмежених у правах верств афінян, була можливою через посередництво повноправних громадян (для метека – його покровителя простата, для жінки – її чоловіка, для раба – його власника). Саме тому античні Афіни і вважаються прикладом демократичної республіки рабовласницького державного ладу. До того ж функціонування інститутів прямої демократії в античних полісах обмежувалося географічними межами міста-держави, загальна чисельність населення якого в середньому становила близько 25 тис. осіб. Враховуючи те, що громадянські права, як було зазначено вище, мала суттєва меншість жителів полісу, їхня присутність на Агорі для участі в демократичних інституціях була обов'язковою. Тож організація таких зборів і процесу голосування

через підняття рук або покладанням спеціальних камінців була доволі ефективною.

Особливості державного розвитку стародавніх Афін і постійна конкуренція між окремими політичними угрупованнями спонукали представників політичної еліти спиратися на підтримку демосу задля посилення власних позицій, тож комунікація з громадянами, опора на їхню підтримку виступала чи не єдиним способом легітимізації влади.

Дещо інакше виглядала комунікація влади і суспільства в Стародавньому Римі за часів республіки (508–27 рр. до н. е.). Застосовування інститутів прямої демократії афінського типу через значну географічну віддаленість територій республіки від її центру та постійно зростаючу чисельність населення, враховуючи активні військові завоювання Риму, ставало спочатку неефективним, а з часом і практично неможливим. Формально вищим органом влади в Римській республіці вважалися народні збори – коміції, що мали і законодавчу (обговорення законопроектів й прийняття законів), і виконавчу (вибори вищих посадових осіб держави та контроль за їхньою діяльністю), і судову (розгляд окремих категорій судових справ, обрання суддів) компетенції. Натомість римляни збиралися на коміції за різними принципами, що протягом певного часу уможливило існування інститутів прямого народовладдя. Існувало три типи коміцій: куріатні – найстаріші збори за формою проведення (відали релігійними і громадянськими справами); центуріатні – найважливіші за рівнем компетенції (розглядали питання війни і миру, обирали вищих магістратів, виконували судові функції); трибутні – спочатку скликалися за територіальними округами (трибами), а за часів пізньої республіки почали відігравати важливішу роль, коли до їхньої компетенції ввійшло прийняття законів, проведення виборів і окремих видів судових процесів [8, с. 180, 185].

Відтак народні збори як інститут прямої демократії в Римській республіці еволюціонували від простих загальних зібрань усіх громадян Риму за часів влади рексу (царя) до прямих зборів членів окремої родинної спільноти чи територіальної одиниці або конкретної верстви населення згідно із розподілом за рівнем матеріального становища. Коміції виступали водночас органом прямої влади римського народу і відображали ставлення до дій влади частини населення, яка була присутня на зборах. Тож і перше, і друге функціонально можна вважати проявом комунікації влади і суспільства. Як і в Афінах, вищі державні посадовці республіканського Риму – магістрати (консули, претори, цензори, народні трибуни) – свої законодавчі чи політичні ініціативи

обов'язково обговорювали з населенням. Пропозиції реформування державного чи політичного устрою Риму розглядалися народними зборами, після чого вони виносилися на голосування, отже комунікація з громадянами виступала обов'язковим елементом політичного життя Римської республіки.

Саме римляни створили інший інститут прямої демократії, який увійшов до історії та активно продовжує використовуватися до сьогодні – плебісцит. Як зазначають автори ґрунтовної роботи «Референдуми в Європейському Союзі», яка підготовлена Лабораторією законодавчих ініціатив за підтримки Координатора проектів ОБСЄ в Україні, плебісцит як політичний інститут виник у V ст. до н. е. в Римській республіці в період боротьби між патриціями та плебеями. Закон консулів Л. Валерія та М. Горація 449 р. до н. е. запроваджував недоторканність плебейських трибунів та обов'язковість плебісцитів як актів, ухвалених зборами плебсу для виконання громадянами Риму, щоправда – за умови їх попереднього затвердження Сенатом. Пізніше, у 287 р. до н. е. був схвалений закон К. Гортензія, згідно з яким плебісцити набули юридичної сили вже без погодження із Сенатом [9, с. 15].

Плебісцит як інститут народовладдя став прообразом майбутніх референдумів, що на сьогодні є одним із найважливіших інструментів комунікації влади і суспільства та прямої участі громадян у державному управлінні. Політична енциклопедія, підготовлена науковцями Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, визначає, що плебісцит – це всенародне опитування населення шляхом голосування або різновид референдуму з метою виявлення думки з якогось загального і значного питання. На відміну від референдуму наслідки такого опитування не мають обов'язкової юридичної сили, але повинні враховуватися в процесі прийняття рішень відповідними органами державної влади [10, с. 559]. Тобто плебісцит виступає інструментом саме комунікації влади і суспільства для вивчення думки громадськості щодо конкретної проблеми.

Певним чином аналогом плебісциту як інституту комунікації влади та суспільства, і народних зборів як інструменту прямої демократії в історичній ретроспективі можна вважати інститут народного віче в Київській Русі. Серед науковців не існує єдиної точки зору в оцінці рівня повноважень київського віче. Натомість майже всі учені визнають, що цей орган мав вплив на формування державної політики. На комунікативні риси співпраці київського князя і віче наголошували ще класики історичної науки. Видатний український історик, громадський і політичний діяч М. Грушевський зазначав: «Населення збиралося на віче на запрошення

князя, щоб висловити йому свій погляд на політичні справи. Частіше за все це мало місце, коли князь бажав знати, чи може він розраховувати на моральне й матеріальне сприяння землі у своїх планах» [11, с. 99].

Як вважав білоруський етнограф, засновник національної історіографії, доктор історичних наук, професор М. Довнар-Запольський, для віча не потрібно було певного числа його учасників. Збори і рішення вважалися легітимними, аби кількість була достатньою, щоб рішення могло бути прийнятим для всієї землі або підтримано за необхідності силою [12, с. 16].

Серед сучасних учених також відсутня єдина думка щодо природи і функціональності народного віче через неоднозначність трактування системи представництва, причин скликання чи кола обговорюваних питань. Тим часом ряд науковців вважають, що інститут народного віче в Київській Русі виступав дієвим інструментом прямої комунікації влади і суспільства, а також певним аналогом референдуму. Зокрема, українська вчена М. Бондар посилається на російську дослідницю В. Комарову, яка наголошує, що віче, яке було поширеним у великих містах та прилеглих до них землях, має спільні з інститутом референдумів такі риси: розв'язання питань голосуванням, прийняття рішень більшістю, імперативність рішень [13, с. 46]. Автор звертає увагу на те, що віче збиралося не періодично, а за необхідності та накопичення невіршених питань, а також за ініціативою вищих посадових осіб міста чи народу. Отже, обидві дослідниці виділяють особливості діяльності віча саме як організації комунікації влади і суспільства для забезпечення легітимності власних рішень.

Доцент Національної юридичної академії України В. Єрмолаєв [14, с. 47] зауважує, що віче як орган народовладдя змушував князів звертати увагу на волю населення. На його думку, князі вимушені були зважати на рішення віче і зважали не тільки в силу правового звичаю чи укоріненої практики політичного життя, а й для набуття повної законності своєї влади та миру в державі. Науковець наводить підрахунки видатного українського історика М. Грушевського про зміни князів на київському столі на основі рішень віча: за часи від Я. Мудрого до монгольського походу – близько 50, з них від 1068 по 1200 р. – близько 40. Причому за ініціативою громади – 3–5 разів, 10–11 рішень віче підтвердило або підтримало князів і лише чотири рази віче затвердило нові умови з кандидатами на київський стіл. В. Єрмолаєв висловлює думку, що не рішення князів про передачу влади, а рішення віча мало вирішальний голос. Натомість більшість вчених вважають, що повноваження народного віча багато в чому залежали від волі самого князя, а відтак і на остаточність прийнятих рішень впливала особа керівника держави.

До повноважень віче давньоруської держави відносять і укладання договору («ряду») з князем, що також можна розглядати не просто як акт комунікації, а і як акт прямої взаємодії влади і суспільства. Як зазначав ще історик XIX ст. В. Сергєєвич, призив князя був не чим іншим, як законодавчим актом, умовою реалізації якого й була угода з князем. Це право віче, наголошував вчений, визнавали і князі, і боярська дума. За свідченнями Іпатіївського літопису в 1146 р., князь Ігор прийняв усі умови київського віча і формула присяги князя Ігоря – «на всей их воли» – виступає, за словами історика, безсумнівним свідченням великих повноважень київського віча, їх вищість над князівськими [Цит. за: 14, с. 49].

Загалом, визначаючи компетенцію віча, видатний український історик, етнограф і громадський діяч М. Костомаров писав: «Віче встановлювало рішення по управлінню, договори з князями та із землями інших країн, оголошувало війни, укладало мир, закликала князів, обирало владик; виносило розпорядження про збір війська і охорону країни, вступало у власність або «в кормленьє» землі, визначало торгові права й якість монети, іноді зводило «миром» церкви і монастирі; встановлювало правила і закони – отже, було законодавчою владою, а разом з тим було і судовою, особливо в справах, які стосувалися суспільних прав» [15, с. 254]. І хоча це, власне, історик зазначав щодо новгородського віче, натомість у той історичний період практично такими ж принципами державного управління та комунікативними технологіями взаємодії влади й населення характеризувалося і київське віче.

Як наголошував М. Грушевський, віче виступало не просто організатором політичного життя країни, воно скоріше виконувало функцію «виправлення помилок» у державному управлінні, зважаючи на точку зору населення: «зробивши в наявних відносинах поправку, яка видавалася йому необхідною, віче повертало поточне врядування його звичайним господарям; воно було корективом князівсько-дружинного управління, але не управляло само» [11, с. 99].

Отже, як орган прямої демократії, віче виконувало свої функції періодично, час від часу, натомість як інструмент комунікативної взаємодії дозволяв верхній владі мати можливості заявляти про те, що вона спирається на пряму участь народу в управлінні державою.

Варто також провести певні аналогії з представництвом на античних народних зборах і давньоруському віче. Зібрання могло бути скликане як номінальним головою держави (архонтом, царем чи князем), так і приватною особою. Існували певні обмеження для вирішального права голосу, який мали повноправні громадяни і голови родин.

Класик історичної науки М. Довнар-Запольський зазначав, що віче було всенародними зборами, в яких брали участь практично всі верстви вільного населення. До зібрання долучалися представники не тільки міста, а й усієї землі, яка входила до державного утворення. Важливою умовою участі вільного громадянина в діяльності віча була також відсутність батьківської опіки, оскільки це, за словами М. Довнар-Запольського, обмежувало політичну правоздатність особи. Окремо він наголошує на відсутності приватної залежності, наприклад у закупі, хоча це і так означало невільний стан особи. Віче приймало рішення більшістю голосів учасників. Воно було обов'язковим не тільки для міста, а й для всієї землі, навіть за відсутності представників околиць чи інших містечок, що було доволі проблематичним через недостатній рівень комунікації міста і приміських земель. Одноставність рішення була доволі умовною, оскільки визначалася підтримка або не підтримка обговорюваного зборами питання такою кількістю голосів учасників, які могли наполягти на його виконанні [12, с. 17].

Такий принцип затвердження легітимності рішення скоріше відповідає методології визначення прихильного чи ні ставлення населення до важливого для влади питання, що відповідає сутності плебісциту як інструменту відповідного рівня комунікації. Саме комунікативним технологіям відповідає і процес обговорення питань, коли до князя чи намісника зверталися «кращі» люди, що мали права висловлювати власну думку і ставлення народу. Натомість формально право голосу мав будь-який учасник віче, що також виявляє пряму аналогію з учасниками народних зборів у стародавніх Афінах і Римі. Крім того, в Київській Русі комунікація з населенням у формі народного віче певним чином легітимізувала не тільки рішення влади, але й саму владу, зважаючи на політичну конкуренцію та доволі складні принципи успадкування київського княжого столу. Тож використання народного віче як інституту прямої демократії давало змогу запрошеним громадою князям або окремим представникам великої родини нащадків київських князів впевненіше почуватися при владі, а відтак ставало важливим стратегічним завданням технології комунікації влади з населенням. Разом з тим, за словами української дослідниці Л. Вілкул, досі не створено нової ґрунтовної праці з історії віча і науковці з багатьох принципів питань так і не дійшли спільної думки. Тож застосування сучасних підходів до аналізу функцій та компетенцій віча як органу соціально-політичної комунікації та народовладдя в Київській Русі ще попереду [16, с. 5].

Підсумовуючи проведений аналіз, зазначимо, що можна простежити певні змістові паралелі функцій і компетенцій народних зборів в античних

Афінах, коміцій у Стародавньому Римі та народного віче в Київській Русі. Однак існували й розбіжності в їхній діяльності, які не дають змоги говорити про повну подібність цих інституцій, а лише про певну аналогічність. Зокрема, права остаточних судових чи політичних рішень афінської гелієї, де брали участь представники демосу, були невідомі римським коміціям, а тим більше київському віче.

Схожість політичного устрою різних держав у різних частинах світу та історичних періодах лише підкреслює, що для конкретних обставин функціонування суспільства створювалися приблизно однакові умови. Зокрема, в період переходу від первісної демократії до подальшої сходинки суспільного розвитку частина державних утворень мала однакові умови, що і ставало підставою для оформлення відповідних органів і засобів комунікації влади і суспільства. Проте історичні умови мали суттєвий вплив на розвиток кожної держави, отже комунікація владних інституцій з громадянами також відповідала конкретним обставинам. Розгляд сутності комунікаційних процесів, що відповідали стратегічним завданням розвитку давньокіївської держави, як і загалом специфіки завдань стратегічних комунікацій Київської Русі, на наш погляд, виступатимуть перспективними напрямками подальших наукових досліджень. Зазначені дослідження актуалізуються саме в період активної розробки вітчизняної концепції стратегічних комунікацій, у конструкції і парадигмі яких історичні підвалини формування державницьких традицій комунікаційних технологій мають спиратися на глибокі наукові досягнення в галузі історії української держави і права, однак становлять окремий самостійний предмет вивчення. Аналіз ефективності реалізації завдань стратегічних комунікаційних процесів має сприяти вивченню особливостей історичного розвитку країн, різноманітних систем державного управління, формування і використання певних комунікативних технологій, що супроводжують досягнення завдань розвитку державності.

Список використаних джерел

1. *Шклярук М. Г.* Структура стратегічних комунікацій у системі демократичного державного управління [Електронний ресурс] / М. Г. Шклярук // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2018. – № 1. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1172>. – Назва з екрана.

2. *Тихомирова Є. Б.* Стратегічні комунікації як один з пріоритетів глобальної стратегії зовнішньої політики і безпеки ЄС [Електронний ресурс]

/ Є. Б. Тихомирова // Міжнародні відносини. Серія: Політичні науки. – 2017. – № 14. – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/issue/view/175. – Назва з екрана.

3. *Закіров М. Б.* Стратегічні комунікації у сучасному світі / М. Б. Закіров // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2019. – Вип. 52. – С. 24–34.

4. *Гранчак Т.* Бібліотека і політична комунікація [Електронний ресурс] / Т. Гранчак. – Київ, 2012. – 481 с. – Режим доступу: <http://nbuviar.gov.ua/images/nauk-mon/monog-granchak.pdf>. – Назва з екрана.

5. *Почепцов Г.* Нові комунікативні можливості у сфері державного управління [Електронний ресурс] / Г. Почепцов // MediaSapiens. Режим доступу: https://ms.detector.media/ethics/manipulation/novi_komunikativni_mozhливosti_u_sferi_derzhavnogo_upravlinnya/. – Назва з екрана.

6. *Кучабський О. Г.* Механізми комунікації влади та громадськості в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / О. Г. Кучабський, О. А. Бажинова // Публічне управління: теорія та практика. – 2012. – № 4 (12). – С. 196–201. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/ebook/putp/2012-4/doc/4/06.pdf>. – Назва з екрана.

7. *Логунова М.* Значення політичних комунікацій у здійсненні державного управління [Електронний ресурс] / М. Логунова // Персонал. – 2007. – № 11. – Режим доступу: <http://personal.in.ua/article.php?id=619>. – Назва з екрана.

8. *Закиров М. Б.* История государства и права зарубежных стран. Давний мир / М. Б. Закиров, С. Г. Закирова. – Луганск, 2009. – 367 с.

9. Референдуми в Європейському Союзі [Електронний ресурс] / О. Д. Чебаненко, О. Ю. Гришук, Н. В. Колодяжна, А. Євгенєва ; за ред. Д. С. Ковриженка. – Київ : ФАДА, ЛТД, 2007. – 186 с. – Режим доступу: <http://www.wcenter.org.ua/files/referendumi.pdf>. – Назва з екрана.

10. Політична енциклопедія / Нац. акад. наук України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса ; редкол.: Ю. Левенець (голова) [та ін.] ; [упоряд. Ю. Шаповал]. – Київ : Парламент. вид-во, 2011. – 808 с.

11. *Грушевський М. С.* Твори: у 50 т. / М. С. Грушевський; редкол.: Г. Папакін, І. Гирич та ін. – Львів : Світ, 2002. – Т. 22 : Нарис історії українського народу [Електронний ресурс] / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; Грушевський М. С. – Львів : Світ, 2015. – XLII, 526 с. – Режим доступу: http://hrushevsky.nbu.gov.ua/cgi-bin/hrushevsky/person.exe?C21 COM=2&I21 DBN=ELIB&P21 DBN=ELIB&Z21 ID=&Image_file_name=DOC/0005667.pdf. – Назва з екрана.

12. *Довнар-Запольский М. В.* Политический строй давней Руси: вече и князь [Электронный ресурс] / М. Довнар-Запольский. – М. : Изд. товарищества И. Д. Сытина, 1906. – 63 с. Режим доступа: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003734526#?page=22>. – Загл. с экрана.

13. *Бондар М.* Віче як передумова становлення та розвитку референдумів [Електронний ресурс] / М. Бондар // Юрид. вісн. – 2014. – № 2. – С. 45–49. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2014_2_10. – Назва з екрана.

14. *Єрмолаєв В.* Віче в Київській Русі: питання компетенції (IX – середина XII ст.) / В. Єрмолаєв // Вісн. Акад. правових наук України. – 2002. – № 4 (31). – Харків : Право, 2002. – С. 45–55. – Режим доступу: http://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4699/1/Ermolayev_45.pdf. – Назва з екрана.

15. *Костомаров Н. И.* Собрание сочинений Н. И. Костомарова: исторические монографии и исследования. Кн. 3. Т. VII–VIII. Северорусския народоправства во времена удельно-вечевого уклада. (История Новгорода, Пскова и Вятки) [Электронный ресурс] / Н. И. Костомаров. – С.Пб., 1904. – Т. VIII. – Ч.2. – 498 с. – Режим доступа: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01004179520#?page=262>. – Загл. с экрана.

16. *Вілкул Т. Л.* Віче в Давній Русі в другій половині XI–XIII ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Т. Л. Вілкул. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2001. – 19 с.

References

1. Shkliaruk, M. (2018). Struktura stratehichnykh komunikatsii u systemi demokratychnoho derzhavnoho upravlinnia [The structure of strategic communications in the system of democratic public administration]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – State Administration: Improvement Anddevelopment*, no. 1. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1172> [in Ukrainian].

2. Tykomyrova, Ye. B. (2017). Stratehichni komunikatsii yak odyn z prioritytiv hlobalnoi stratehii zovnishnoi polityky i bezpeky YeS [Strategic communications as one of the priorities of the global strategy of the foreign policy and security of the EU]. *Mizhnarodni vidnosyny. Seriya: Politychni nauky – International Relations. Series: Political sciences*, no. 14. Retrieved from http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/issue/view/175 [in Ukrainian].

3. Zakirov, M. (2019). Stratehichni komunikatsii u suchasnomu sviti [Strategic communications in the modern world]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi*

biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, issue 52, pp. 24–34 [in Ukrainian]. <https://orcid.org/0000-0003-4897-4325>

4. Hranchak, T. (2012). Biblioteka i politychna komunikatsiia [Library and political communication]. Kyiv. Retrieved from <http://nbuviap.gov.ua/images/nauk-mon/monog-granchak.pdf> [in Ukrainian].

5. Pocheptsov, H. (2012). Novi komunikatyvni mozhlyvosti u sferi derzhavnogo upravlinnia [New communicative opportunities in the sphere of public administration]. MediaSapiens. Retrieved from https://ms.detector.media/ethics/manipulation/novi_komunikativni_mozhlyvosti_u_sferi_derzhavnogo_upravlinnya/ [in Ukrainian].

6. Kuchabskyi, O. H., Bazhynova, O. A. (2012). Mekhanizmy komunikatsii vlady ta hromadskosti v umovakh hlobalizatsii [Mechanisms of public and authorities communication in the context of globalization]. *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka – Public Administration: Theory and Practice*, issue 51, pp. 196–201. Retrieved from <http://www.kbuapa.kharkov.ua/ebook/putp/2012-4/doc/4/06.pdf> [in Ukrainian].

7. Lohunova, M. (2007). Znachennia politychnykh komunikatsii u zdiisnenni derzhavnogo upravlinnia [Value of political communications in realization of state administration]. *Personal – Personnel*, no. 11. Retrieved from <http://personal.in.ua/article.php?ida=619> [in Ukrainian].

8. Zakirov, M. B., Zakirova, S. G. (2009). Istorija gosudarstva i prava zarubezhnyh stran. Drevnij mir [History of state and law of foreign countries. Ancient world]. Lugansk [in Russian].

9. Kovryzhenko, D. S. (Eds.). (2007). Referendумы v Yevropeiskomu Soiuzi [Referendums in the European Union]. Kyiv. Retrieved from <http://www.wcenter.org.ua/files/referendumi.pdf> [in Ukrainian].

10. Shapoval, Yu. (Eds.). (2011). Politychna entsyklopediia [Political Encyclopedia]. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].

11. Hrushevskyi, M. S. (2015). Tvory: u 50 t. [Works in 50 vol.]. T. 22. Narys istorii ukrainskoho narodu [Essay on the history of the Ukrainian people]. Lviv. Retrieved from http://hrushovsky.nbuv.gov.ua/cgi-bin/hrushovsky/person.exe?C21 COM=2&I21 DBN=ELIB&P21 DBN=ELIB&Z21 ID=&Image_file_name=DOC/0005667.pdf [in Ukrainian].

12. Dovnar-Zapolskij, M. V. (1906). Politicheskij stroj drevnej Rusi: veche i knjaz [The political system of ancient Rus: veche and prince]. Moscow. Retrieved from <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003734526#?page=22> [in Russian].

13. Bondar, M. (2014). Viche yak peredumova stanovlennia ta rozvytku referendumiv [Veche as a prerequisite for the formation and development of refer-

endum]. *Yurydychnyi visnyk – Law Herald*, issue 2, pp. 45–49. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2014_2_10 [in Ukrainian].

14. Yermolaiev, V. (2002). *Viche v Kyivskii Rusi: pytannia kompetentsii (IX – seredyna XII st.) [Veche in Kyivan Rus: question of competence (9th – mid.of the 12th century)]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy – Journal of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, issue 4 (31), pp. 45–55. Retrieved from http://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4699/1/Ermolayev_45.pdf [in Ukrainian].*

15. Kostomarov, N. I. (1904). *Sobranie cochinenij N. I. Kostomarova: istoricheskie monografii i issledovanija [Collection of Works by N. I. Kostomarov: Historical Monographs and Studies]. Book 3. Vol. VII–VIII. Severorusskija narodopravstva vo vremena udelno-vechevogo uklada. (Istorija Novgoroda, Pskova i Vjatki) [Severorussky of the people in the days of the specific veche way of life. (History of Novgorod, Pskov and Vyatka)]. Sankt-Peterburg. Retrieved from <https://dlib.rsl.ru/viewer/01004179520#?page=262> [in Russian].*

16. Vilkul, T. L. (2001). *Viche v Davnii Rusi u druhii polovyni XI–XIII st. [Veche in Ancient Rus in the second half of 11th – 13th century]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 08.08.2019.

Svitlana Zakirova,

PhD (Historical), Associate Professor, Senior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5396-7210>

Institutions of Direct Democracy in the Construction of Communication Processes and Strategic Communications (Historical-Retrospective Parallels)

This article focuses on a principles of functioning of institutions of direct democracy as the way of authorities and population communication in ancient states and Kievan Rus. From the point of view of the strategic tasks of the state, the institutions of democracy created opportunities to build specific communication technologies to legitimize power decisions through the activities of the people's assembly and the people's veche. Proposals for reforming the state or political system of ancient Athens or the Roman Republic were considered by the people's assembly. At the time of Kievan Rus communication with the population in the form of a people's veche in a similar way legitimized not only the decision of the authorities, but also the power itself.

Keywords: communication, strategic communications, direct democracy, democracy, people's assembly, veche.